

Socha Mahátmy Gándhího na Ghanské univerzitě darovaná indickým prezidentem Pranabem Mukherdžím v červnu 2016

Při příležitosti 70. výročí zavraždění Mahátmy Gándhího přinášíme další příspěvek do sekce Kritických textů, krátký náhled do současného levicového diskurzu o rasismu. – Red.

Autoři: Krishna Akhil Kumar Adavi, Swaha Das, Hari Nair

Dvanáctého září 2016 předložila skupina akademiků z Ghanské univerzity vedení univerzity petici, v níž se dožadovali odstranění sochy Mahátmy Gándhího z prostor univerzity. Svůj požadavek zdůvodnili následovně: 1) Gándhí pronesl rasistické poznámky namířené proti původním Afričanům; 2) není při nepřítomnosti afrických hrdinů důvod mít na africké univerzitě sochu Neafričana; 3) rasistické sochy už byly v minulosti odstraněny z více univerzit a 4) umístění sochy nepředcházela diskuse s akcionáři. Podle posledních zpráv padlo rozhodnutí sochu přemístit. Zásadní otázkou však zůstává: byl Gándhí skutečně rasista?

Gándhí v duchu ve své době dominantního rasově kulturního diskurzu skutečně pronesl rasistické poznámky namířené proti původním Afričanům. Petice předložená Ghanské univerzitě cituje šest případů těchto verbálních výpadů proti domorodým Afričanům v letech 1894–1906, mlčí však o jeho pozdějších, upravených postojích vůči Afričanům. Tyto názory, obsažené v jeho knize *Satyagraha in South Africa* (1923-25), vyprávění o boji Indů proti rasové diskriminaci v Jižní Africe v letech 1894-1914, už byly původním Afričanům nakloněny příznivěji. Je-li tak Gándhí kritizován za svá rasistická slova, nestojí za zmínku také jeho revidované postoje k Afričanům? I to má však háček.

Někteří badatelé – zejména **Joseph Lelyveld** a **Arundhati Royová** – totiž tvrdí, že Gándhího změna smýšlení o domorodých Afričanech nemusela být tak úplně upřímná. Podle Lelyvelda měla Gándhího pozdější vyjádření o domorodých Afričanech především skrýt jeho opovržení černochoy. Royová pak soudí, že šlo o pokus přepsat historii, a tak se zachránit před důsledky svých rasistických prohlášení a stát se jihoafrickým hrdinou. Není však jasné, zda tento výklad Gándhího díla podporují i historické prameny.

Začněme u Gándhím užití rasistické urážky „kaffir“. Toto slovo pochází z arabštiny, v níž označuje „nevěřícího“. V 10. vydání akademické *Encyclopedie Britannica* (1902) už se však objevuje jako pojmenování pro původní obyvatele Jižní Afriky. Pětkrát ho najdeme pod heslem „Antropologie“ Edwarda Burnett Tylora, z čehož je zjevné, že se tehdy užívalo běžně. Jestliže lze každý výskyt přiřadit k dobovému jazykovému úzu, nepřekvapí nás, že se „kaffir“ objevuje v *Sebraných spisech Máhatmy Gándhího* 456krát v prvních 11 svazcích z období 1894 - 1913. Stejně důležité však je to i to, že v jeho pozdějších spisech už se nevyskytuje – zdá se tak, že Gándhího názory na rasy prošly v tomto období (1911-1913) zásadní proměnou.

Tento přerod jeho vnímání africké „rasy“ lze přičíst zejména sérii událostí ve světě vědy, které vedly k úpadku pseudovědeckého rasismu. Ten byl dominantním paradigmatem vnímání rasy a kultury v období mezi lety 1880-1920 a lidské skupiny dělil na základě fyzických charakteristik jako barva pleti, tělesné ochlupení, textura vlasů, rozměr lebky atp. Lidé sdílející podobné fyzické znaky byli následně zařazeni do skupiny spojené rasovou identitou, a tak vznikly kategorie mongoloidní, kavkazoidní, černé rasy atd.

Tyto skupiny byly následně hierarchicky rozřazeny na vyšší a nižší rasy. V systému pseudovědeckého rasismu došlo také ke spojení rasy a kultury. Jelikož byla „rasa“ lidí původcem kultury, v níž byla tato daná rasa ponořena, získala teze o nadřazené rase produkující vyspělou kulturu a nižší rase s kulturou podřadnou na věrohodnosti. V paradigmatu pseudovědeckého rasismu tak vznikla nejen rasová, ale také kulturní hierarchie. Evropané sami sebe dosadili na vrcholek této pyramidy, zatímco některé skupiny původních Afričanů se ocitly na její dolní základně.

Počátkem 20. století však tomuto paradigmatu začal docházet dech. Gándhího proměna ve vnímání rasy a kultury nastala v téže době jako odklon od výše popsaného chápání rasy a kultury. Důkazy ve prospěch této teze jsou velice přesvědčivé: kolem roku 1907 se Gándhí seznámil s dílem **Jean Finota** (vlastním jménem Jean Finckelhaus – pozn. DP) *Rasový předsudek*. Finot kritizoval „rasu“ coby pseudovědecký koncept a ukázal, že lidské fyzické

charakteristiky jsou z části produktem prostředí. Rasa jako kategorie podle něj nesnese nestranné důsledné zkoumání, a proto jde o vybájenou fikci.

Několik let po vydání této knihy se Finot zúčastnil Všeobecné rasové konference (**First Universal Races Congress**) na Londýnské univerzitě v červenci 1911. Jedním z cílů této akce bylo i vymezení pojmu „rasa“. Účastníci si uvědomovali neslučitelnost tvrzení o nadřazenosti některých skupin nad jinými a nakonec se tak rozhodli od užívání pojmu „rasa“ kompletně upustit. Jeden z referátů zde přednesl i americký židovský antropolog Franz Boas. Ve své studii *Nestabilita lidských typů* Boas na základě empirických pozorování tvrdí, že „rasy“ nejsou stabilními skupinami, jelikož různí jednotlivci náležející k téže rase mohou vykazovat odlišné fyzické znaky v důsledku geografických a sociálních podmínek. Nejsou-li tedy rasy stabilní, není udržitelná ani víra ve vrozenou nadřazenost a podřazenost ras. Tato konference z roku 1911 je tedy význačným milníkem v historii rasových studií. Mezi stoupence závěrů této akce se řadili mj. Edward Blyden, W. E. B. Du Bois, Émile Durkheim, Olive Schreinerová, Max Weber a M. K. Gándhí.

Několik let po konferenci Gándhí z Jižní Afriky odešel a zbytek života strávil v Indii. Během sedmi od jeho návratu do Indie v roce 1914 se ze stoupence Britského impéria stal zapřísáhlý bojovník proti imperialismu. Díky tomu se Gándhímu otevřely oči i ohledně vztahu mezi mocí a věděním, konkrétně pak mezi imperialismem a rasismem i imperialismem a kulturou. Gándhí svůj antiimperialismus neuplatňoval jen v politice, ale také estetice. Indický obdiv k rovným výrazným nosům a světlé pokožce kritizoval jako imperialistické dědictví národa, jehož myšlení a kulturní hodnoty byly kolonizovány Evropany. Evropský ideál krásy označoval za „pověru“. Z této nové perspektivy už původní Afričané nebyli divochy ani barbary – za ně je totiž považovala jen marnivost pozorovatele.

Petice předložená ghanskými akademiky však tento přerod z nějakého důvodu přehlíží. Přesto ale vznáší relevantní otázku: Jak dokáží historici a učitelé společenských věd vysvětlit Gándhího dřívější nemilosrdné smýšlení o „černé rase“? Gándhí o původních Afričanech totiž takto skutečně smýšlel, i když pouze v raných fázích své kariéry. Následně prošel intelektuálním růstem a jeho nový světový názor proměnil i vnímání ostatních „ras“ a kultur. Podíváme-li se na dějiny rasových vztahů od objevení Ameriky Evropany, všimneme si, že se vnímání příslušníků národů nejvýrazněji odlišných od své vlastní skupiny se v čase proměňovalo v souladu s osobními zkušenostmi lidí.

Vezměme si jako názornou ukázkou dva muže, kteří žili společensky aktivní život na úsvitu i konci moderního věku: Bartolomé de Las Casas na počátku nového věku a Fernando Ortiz v posledních fázích moderny. Dominikánský mnich Bartolomé de Las Casas O. P. (1474-1566) kdysi označil domorodé Američany za *encomenderos*, časem se ze z něj však stal jeden z nejrozhodnějších zastánců jejich práv. V horečné snaze najít řešení prudkého poklesu domorodé populace jako následku podmanění a kolonizace Střední Ameriky Španěly dokonce Las Casas navrhnul nahrazení indiánských otroků „odolnými“ otroky africkými – jen aby svého doporučení brzy hořce litoval, když se ukázalo, že černoši hynou stejně rychle jako původní obyvatelé Ameriky.

Jiným případem proměny jednotlivce je specialista na Kubánce afrického původu, kreolský učenec Fernando Ortiz (1881-1969). Jeho raná díla o afrokubánských šamanech a otrocích byla nejen etnocentrická, ale přímo rasově zaujatá proti Afrokubáncům: Ortiz je popisoval jako neřestné a se sklony ke kanibalismu, jejich náboženství pak jako amorální a zločinné a vyzýval k jeho vymýcení. Tyto rané Ortizovy spisky byly silně ovlivněny pozitivistickou kriminologií, v té době dominantní školou myšlení. Také Ortiz však prošel intelektuálním vývojem, odvrhnul své rasové předsudky a nakonec se stal nejuznávanějším odborníkem na Afrokubánce.

Las Casas, Gándhí i Ortiz byli zastánci utlačovaných národů a kultur a podobně jako každý obyčejný člověk nebyli ani oni zcela imunní proti předsudkům rozšířeným v prostředí, kde se pohybovali. Jejich výjimečnost však spočívala ve způsobu, jak tyto iracionální předsudky překročili a přerostli.

Článek **Was Gandhi a racist?** vyšel v novinách *The Hindu* 3. prosince 2016.